

Research paper
3 (2), Summer 2024, 1-28

Analytical-Critical Review of the Book: Mamlakah al-Naş, Semiotic Analysis of Rhetorical Critique, case study of al- Jurjānī

Hadi Rezvan¹

² Associate professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Language and Literature, University of Kurdistan, Iran. (Corresponding Author)

E-mail: hrezwan@uok.ac.ir

Article Info

Article type:
Research article

Article history:
Received: 31 Dec. 2023
Accepted: 6 Mar. 2024

Keywords:
literary criticism,
semiotics,
Abdulqāhir al-Jurjānī,
Mamlakah al-Naş

ABSTRACT

Post-structuralist critique researches have been so useful in establishing critique foundations and expanding analytical frameworks, yet the classical methods and past intellectual and philosophical schools are considered the start point of these researches. The author of the book “Mamlakah al-Naş, semiotic analysis of rhetorical critique, case study of al-Jurjānī” has analyzed the semiotics aspects al-Jurjānī’s works especially “Asrāru al-Balāghah” as a case of rhetoric critique, due to al-Jurjānī’s special characteristics and extraordinary talent in dealing with texts and its analysis. He has discussed the semiotic aspects of trope, metaphor, simile, allegory and intertextuality in al-Jurjānī’s works. In this paper, after presenting a concise comprehensive review of the book, its form and content will be discussed and criticized. It will be concluded that Muhammad Sālim Sa’dullah’s book has been successful in analyzing the most important rhetorical matters presented by al-Jurjānī according to semiotic principles; although this analysis isn’t faultless in its form and content.

Cite this article: Rezvan, H. (2024). “Analytical-Critical Review of the Book: Mamlakah al-Naş, Semiotic Analysis of Rhetorical Critique, case study of al- Jurjānī”. *Journal of Linguistic Studies: Theory and Practice*, 3 (2), 1-28.

© The Author(s).

Publisher: University of Kurdistan.

DOI: [10.22034/jls.2024.140821.1076](https://doi.org/10.22034/jls.2024.140821.1076)

1. Introduction

Some fields of linguistic knowledge, though considered modern sciences of the recent centuries, have roots and foundations that can be traced back to the works of ancient scholars. For example, and in line with the subject of this article, in Arabic, one can refer to the works of early grammarians, literary figures, rhetoricians, and lexicographers. Scholars such as Khalil ibn Ahmad al-Farahidi, Sibawayh, al-Farra', al-Kisa'i, al-Akhfash, al-Jahiz, al-Khatib, al-Rummani, al-Jurjani, al-Zamakhshari, Abd al-Jabbar al-Mu'tazili, and many others explored topics that form the foundations of linguistics and semiotics in their various works. Among them, the contributions of certain scholars are especially prominent and noteworthy, particularly those of the two great Iranian scholars Sibawayh and Abd al-Qahir al-Jurjani. Sibawayh, in his famous book *Al-Kitab*, and Abd al-Qahir al-Jurjani, through several unparalleled works—foremost among them *Dala'il al-I'jaz* (The Proofs of Inimitability) and *Asrar al-Balaghah* (The Secrets of Eloquence)—made significant contributions that remain influential. Thus, while semiotics may appear to be a modern approach in critical studies, its roots must be sought in much earlier periods. It is widely held that Ferdinand de Saussure, the Swiss scholar, is the founder of the dialectical approach to language, speech, and writing in the West, and his theories hold fundamental importance in modern linguistics. However, Jacques Derrida, the French philosopher of Algerian origin, does not entirely agree with this renown. In Derrida's view, this intellectual framework has much older origins, tracing back to the early rational endeavors of ancient Greek thought. The primary question of this research is: To what extent has the author of *Mamlakat al-Nass* succeeded in conducting a semiotic analysis of rhetorical criticism in the works of Abd al-Qahir al-Jurjani? What are the strengths and shortcomings of this book, which serves as a bridge linking contemporary semiotic studies with classical rhetoric of the past? In this article, using quantitative and qualitative content analysis of the book and data examination, we assume that the author, after briefly exploring the evolution of semiotics, has successfully analyzed some of the most significant topics in the works of Abd al-Qahir al-Jurjani based on semiotic principles. Through this approach, the author has further highlighted the value of critical and rhetorical studies.

2. A brief note of previous works

Numerous studies have been conducted on the critical and rhetorical contributions of Abd al-Qahir al-Jurjani. Among these, a significant number have compared his views with modern theories in the fields of criticism and linguistics. In the following, we will briefly mention some of these works. Matlub (1973), in his book *Abd al-Qahir al-Jurjani: Rhetoric and Criticism*, discusses Jurjani's research and the most significant issues he raised in rhetorical criticism. Mandur (1996), in *Al-Naqd al-Manhaji 'Ind al-Arab* (Methodological Criticism among the Arabs), examines Abd al-Qahir al-Jurjani's theory of *Nazm* and highlights the linguistic foundations of his critical and rhetorical contributions. Abbas (1999), in *Al-Ibda'iyya fi Manhaj Abd al-Qahir al-Jurjani* (Creativity in Abd al-Qahir al-Jurjani's Methodology), undertakes a comparative and analytical study to establish the connection between Jurjani's ideas and contemporary Western studies. Mu'awwad (2007), in *Usul Nazariyyat al-Nahw al-Tahwili 'Ind Abd al-Qahir al-Jurjani* (The Foundations of the Transformational Grammar Theory in Abd al-Qahir al-Jurjani's

Work), explores the roots of transformational grammar in Jurjani's writings. Finally, Dezayi (2008), in his article "Al-Thunaiyyat fi Kitab Dalail al-I'jaz li-Abd al-Qahir al-Jurjani" (*Dualities in Abd al-Qahir al-Jurjani's Dalail al-I'jaz), analyzes Jurjani's thoughts and ideas through the lens of transformational-generative grammar theory.

3. Theoretical framework

Semiotics is an ancient discipline whose roots are often traced back to ancient times. Philosophers, theologians, literati, critics, and even scientists from various fields have utilized semiotics and its principles to explain the concepts they aim to discuss (Dinesen, 2001: 11). Some attribute the origin of semiotics to Saint Augustine, who spoke about natural and conventional signs, as well as the functions of signs in both human and animal worlds. John Locke also referred to the relationship between mental concepts and the signs used by humans. However, the emergence of semiotics as a formal science is owed to Charles Sanders Peirce (1839–1914) and Ferdinand de Saussure (1857–1913), who both spoke about semiotics almost simultaneously. Peirce viewed semiotics as a referential framework encompassing all sciences, whereas Saussure considered language to be the most important system in semiotics. For Saussure, semiotics was a part of social psychology, and thus a subset of general psychology, which he referred to as semiology. He believed that the process of linguistic communication required the transmission of mental content, as the signs used in communication between two individuals revealed the mental content of each (Giro, 2004: 143-149 and Barthes, 1991: 9-15).

Semiotics can be summarized in three main approaches:

The intellectual tradition of Locke, Peirce, and Charles Morris, which begins with a general theory of signs, covering signs that can be natural, conventional, human, or non-human. The ultimate goal of this intellectual tradition is to offer a general theory about natural phenomena, with linguistics being only one of the many systems of signification and communication.

Cybernetics and the theory of information, which manifested in the works of Moltzer in France and evolved in the Soviet Union. Within this framework, Yuri Lotman proposed a typology where culture is divided into origin-oriented vs. future-oriented, sign-oriented vs. sign-resistant, text-oriented vs. symbol-oriented, and myth-oriented vs. science-oriented. The linguistic tradition, which was particularly dominant in France and is closely associated with structuralism. To distinguish this field, some use the term semiotics instead of semiology to refer to Saussure's theory.

The hallmark of French semiotics is its reliance on the structuralist linguistic model. This tradition goes so far as to invert the relationship between semiotics and linguistics, treating semiotics as merely a facet of linguistics, based on the belief that all non-signifying systems are predetermined by language, and that signs are recognized in the mind as a form of language (Giro, 2004: 152-154).

4. Research methodology

The methodological nature of this qualitative research is descriptive-analytical, with data collected from the book *Mamlakat al-Nass*. The book is structured into an introduction, a preface (Tamhid), three chapters, a conclusion, and appendices (al-Mulhaqaat). In the introduction, the author highlights the progress and expansion of post-structuralist studies in analysis and their critical foundations, noting that these studies are

rooted in traditional critical approaches and have drawn upon the fields of thought and philosophy (Sa'dallah, 2007: 1). Semiotic analysis relies on the text itself, tracing the signs within the text to uncover their signifieds (modeluls). Similarly, classical criticism focused on the text, exploring the relationship between word and meaning, or in other terms, signifier and signified. This approach was not limited to critics and linguists but was also pursued by scholars in disciplines such as jurisprudence, principles of Islamic law, logic, theology, exegesis, and philosophy (ibid.: 2).

5. Conclusion

The works of Abd al-Qahir al-Jurjani have been the core and starting point for many critical and rhetorical studies in the Arab world from the second half of the 20th century to the present. Notable among these scholars are Mustafa Nassef, Abdul Hamid Hamouda, and others. Muhammad Salem Sa'dallah, in his book, stands as an inheritor of past intellectual traditions. The primary aim of these studies has been to establish a theory of Arabic criticism that could serve as an alternative to modern and postmodern Western theories. In this book, Muhammad Salem Sa'dallah seeks to demonstrate that al-Jurjani's textual analysis has a semiotic nature, meaning that, unlike other rhetoricians, his works consistently highlight the role of the receiver/reader in recognizing the signs within a text. While many studies on al-Jurjani have focused on his theory of Nazm (order), Sa'dallah approaches his textual analysis from a different perspective, centering his work around *Asrar al-Balaghah* (The Secrets of Eloquence) and proposing a novel framework. This makes his research, in some respects, innovative. One of the key issues with studies on al-Jurjani, including *Mamlakat al-Nass*, is the lack of sufficient attention to the careful re-reading of two of his most significant works, which are highlighted in this article. It seems that, rather than merely comparing al-Jurjani's views with various Western theories, a more accurate and profound understanding of his writings is needed, which still leaves ample room for exploration despite the many existing studies. While the similarities between past and contemporary approaches are natural and warrant further examination, these similarities do not render contemporary theories obsolete.

سال سوم، شماره دوم، شماره پیاپی ششم، تابستان ۱۴۰۳، ص ۲۸-۱

سرزمین متن: تحلیل نشانه‌شناختی نقد بلاغی جرجانی

هادی رضوان^۱

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کردستان، سنندج، کردستان، ایران.. hrezwan@uok.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

پژوهش‌های نقدی پسا ساخت‌گرا، گام‌های بلند و ارزشمندی را در پایه‌گذاری مبانی نقدی و گسترش چارچوب‌های تحلیلی برداشته است، اما با این حال روش‌های کلاسیک نقد و نحله‌های فکری و فلسفی قدما، نقطه آغاز این پژوهش‌ها به حساب می‌آیند. نویسنده کتاب *مملکه النص التحليل السيميائي للنقد البلاغي الجرجاني* نمودجا با توجه به خصوصیت‌های منحصر به فرد عبدالقاهر جرجانی و استعداد شگفت‌انگیز او در پرداختن به متن و تحلیل آن، منطبق بر مبانی نشانه‌شناسی، در یک مطالعه موردی، نشانه‌شناسی نقد بلاغی را در آثار گرانسنگ جرجانی و به ویژه اسرار البلاغه تحلیل کرده است. او در این کتاب نشانه‌شناسی مجاز، استعاره، تشبیه، تمثیل و تناص را در نوشته‌های جرجانی بررسی کرده است. در این مقاله، ضمن ارائه گزارشی مختصر و جامع از کتاب ذکر شده، این اثر از دو جنبه شکلی و محتوایی بررسی و نقد می‌شود. این پژوهش نشان می‌دهد که کتاب محمد سالم سعدالله توانسته است برخی از مهم‌ترین موضوعات بلاغی مورد بحث جرجانی را بر اساس مبانی نشانه‌شناسی تحلیل کند؛ اگر چه این تحلیل در شکل و محتوا بدون کاستی هم نیست.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ وصول:

۱۸ اسفند ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۳۰ فروردین ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی:

نقد ادبی،

نشانه‌شناسی،

عبدالقاهر جرجانی،

محمد سالم سعدالله،

مملکه النص

استناد: رضوان، هادی (۱۴۰۳). «سرزمین متن: تحلیل نشانه‌شناختی نقد بلاغی جرجانی». *پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد*، ۳ (۲)،

۱-۲۸.

حقی مؤلف: نویسنده گان

ناشر: دانشگاه کردستان

DOI: 10.22034/jls.2024.140821.1076

۱. مقدمه

برخی دانش‌های زبانی اگر چه به عنوان علم جزو دانش‌های نوین سده‌های متاخر به حساب می‌آیند، اما ریشه‌ها و مبانی آن‌ها را در آثار قدما باید جست. برای مثال و به تناسب این مقاله، در زبان عربی می‌توان به آثار نحویان، ادیبان، بلاغیان و لغویان پیشین عرب اشاره کرد. دانشمندانی چون خلیل بن احمد فراهیدی، سیبویه، فراء، کسائی، اخفش، جاحظ، خطابی، رمانی، جرجانی، زمخشری، عبدالجبار معتزلی و بسیاری دیگر که در آثاری گوناگون مباحثی را که ریشه و اساس زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی به حساب می‌آیند، بررسی کرده‌اند. در این میان تأثیر برخی شخصیت‌های علمی بسی بیشتر و چشمگیرتر است، از جمله دو دانشمند بزرگ ایرانی، سیبویه و عبد القاهر جرجانی. سیبویه در کتاب مشهورش و عبد القاهر جرجانی در چند تصنیف و تألیف کم‌نظیر، که دو کتاب دلائل الاعجاز و اسرار البلاغه در صدر آن آثار به حساب می‌آیند. بنابراین، «نشانه‌شناسی اگر چه رویکردی به ظاهر نو در پژوهش‌های نقدی به حساب می‌آید، اما ریشه‌های آن را باید در عصور دورتری جستجو کرد. مشهور چنان است که مؤثرن فردینان دو سوسور^۱ مؤسس اندیشه دیالکتیک زبان و گفتار و نوشتار در مغرب زمین محسوب می‌شود و آرای وی در این حوزه، اهمیت اساسی در زبان‌شناسی جدید پیدا کرده است؛ اما ژاک دریدا فیلسوف الجزایری الاصل^۲ فرانسه، با این شهرت چندان موافق نیست و به زعم وی این اندیشه، سابقه‌ای دیرینه داشته و منشأ آن به عصور آغازین خردورزی یونان برمی‌گردد. در عقیده دریدا افلاطون که گفتار را به چشمه معنا نزدیک‌تر دانست و نوشتار را سایه‌ای از آن تلقی کرد، پایه و اساس این نظریه را بنا نهاد» (پورحسن، ۱۳۹۲: ۱۰۶). این در حالی است که چارلز سندرس پیرس^۲ (۱۸۳۹-۱۹۱۴) خود را مؤسس علم نشانه‌شناسی دانسته است (همان: ۱۱۷)، که البته این به معنای نفی تلاش‌هایی که به درازنای تاریخ در این زمینه انجام شده است، نیست.

جرجانی به یقین، مهم‌ترین شخصیت مسلمانی است که نظریه‌های نقدی و بلاغی او و از جمله نظریه نظم او، مورد توجه ناقدان غربی قرار گرفته است. برای مثال، تودورف در مقام سخن از نماد، از جرجانی یاد و ارزش کار او در کتاب اسرار البلاغه را بیان می‌کند؛ جرجانی در این کتاب میان دو شکل بیان تمثیلی تفاوت گذاشته بود. «نخست تمثیلی که از همانندی ساخته

¹F. de Saussure

²Ch. S. Peirce

می‌شود و جرجانی آن را تمثیل فکری خوانده است؛ همچون مثال زدن چهره‌ای زیبا و همانند دانستن آن با گل، یا شیر نامیدن انسانی در شجاعتش. دوم تمثیلی که همراه یا شکلی از تأویل دانسته می‌شود و جرجانی آن را تمثیل خیالی خوانده است؛ اگر بگوییم: این استدلالی است که در آشکاری همچون خورشید است، معنای تمثیلی، وابسته به این نکته پیشین است که بدانیم خورشید آشکار و آشکارکننده است. گاه این نکته پیشین یا مورد تاویلی آسان شناخته نمی‌شود و ابهام سخن زاده این دشواری است» (احمدی، ۱۳۹۳: ۲۹۳-۲۹۴).

عبدالقاهر جرجانی، اگر چه از دیگران اثر پذیرفته و بر دیگران اثر گذاشته است، اما آنچه که او به نسل‌های بعد از خود بخشیده است، بسی بیشتر از اثر پذیری او است و به همین دلیل است که او از پیشتازان بلاغت به شمار می‌آید (نگا: المطعنی، ۲۰۰۲: ۲۳-۲۴). نمونه‌هایی که محمد سالم سعد الله در کتاب *مملکة النص تجزیه و تحلیل کرده است*، شاهد دیگری بر این مدعا است. به گفته شفیع کدکنی، «جرجانی با طرح مسأله علم معانی نحو، درست مانند صورت‌نگرایان روس، به این نکته می‌رسد که استعاره یا تشبیه-در ذات خود- هیچ اهمیتی ندارد، مهم جایگاهی است که در نحو زبان به آن داده می‌شود. این زبان تصویرها و واژه‌ها و تمام هنر سازه‌ها را طراوت و تازگی و حرکت می‌بخشد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۳۱۴).

از آنجا که کتاب *مملکة النص*، سه گفتمان نقدی، بلاغی و شعری را در آثار عبدالقادر جرجانی بررسی کرده و در شیوه‌های تعامل نشانه‌شناسی با متن ادبی و گفتمان نقدی به کندو کاو پرداخته است، و این گونه پژوهش‌ها در مطالعات نقد ادبی در عصر حاضر اهمیت ویژه‌ای دارند، بررسی شیوه کار و مزیت‌ها و احیانا کاستی‌های کتاب مورد بحث، ضروری به نظر می‌رسد. به عبارت دیگر، چون کتاب *مملکة النص* در دایره نقد نقد است و از سویی عبدالقاهر جرجانی از پیشتازانی بود که بلاغت را از محدوده توصیف به دایره تحلیل کشاند و به جای پژوهش در احوال صاحب متن، به پژوهش در خود متن پرداخت و به بلاغت جان تازه‌ای بخشید، بررسی میزان موفقیت این اثر، حائز اهمیت است.

پرسش اصلی این پژوهش آن است که نویسنده کتاب *مملکة النص* تا چه اندازه در تحلیل نشانه‌شناختی نقد بلاغی در آثار عبدالقاهر جرجانی موفق بوده است؟ مزیت‌ها و کاستی‌های این کتاب که به مانند پلی پژوهش‌های نشانه‌شناختی معاصر را به بلاغت کلاسیک قدیم پیوند داده است، کدام اند؟

در این مقاله با روش تحلیل محتوای کمی و کیفی کتاب، و تجزیه و تحلیل داده‌ها، فرض را بر آن گذاشته‌ایم که نویسنده کتاب، پس از سیری اجمالی در تطور علم نشانه‌شناسی، توانسته است بر پایه مبانی نشانه‌شناسی، برخی از مهمترین مباحث را در آثار عبدالقاهر جرجانی تحلیل کند و به این وسیله ارزش پژوهش‌های نقدی و بلاغی را بیش از پیش آشکار کند.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های فراوانی درباره تلاش‌های نقدی و بلاغی عبدالقاهر جرجانی انجام شده است که در این میان، تعداد قابل توجهی به مقایسه آرای او با نظریه‌های جدید در حوزه نقد و زبان‌شناسی پرداخته‌اند که ما در ادامه به ذکر برخی از آن‌ها بسنده می‌کنیم.

مطلوب (۱۹۷۳) در کتابی با عنوان *عبد القاهر الجرجانی بلاغه و نقد*، از پژوهش‌های جرجانی و مهمترین مسائلی که در نقد بلاغت مطرح کرده، سخن گفته است. مندور (۱۹۹۶) در کتاب *النقد المنهجي عند العرب*، نظریه نظم عبدالقاهر جرجانی را مورد بررسی قرار داده است و از ریشه‌های زبان‌شناسیک نقد و بلاغت جرجانی سخن گفته است. عباس (۱۹۹۹) در کتاب *الابداعية في منهج عبد القاهر الجرجانی*، در یک مطالعه مقایسه‌ای و تطبیقی کوشیده است تا پیوند آرای جرجانی را با مطالعات غربی معاصر، بیان کند. معوض (۲۰۰۷) در کتاب *اصول نظریه النحو التحویلی عند عبد القاهر الجرجانی*، به جستجوی ریشه‌های دستور زبان گشتاری در آثار عبدالقاهر جرجانی پرداخته است. دزه‌بی (۲۰۰۸) در مقاله «*الثنائیات فی کتاب دلائل الاعجاز لعبد القاهر الجرجانی*» بر اساس نظریه گشتاری و زایشی زبان، به تحلیل اندیشه و آرای عبدالقاهر جرجانی پرداخته است. العمری (۲۰۱۲) در کتاب *البلاغه الجدیدة بین التخییل والتداول*، برخی از آرای عبدالقاهر جرجانی را در حوزه مجاز و استعاره بر اساس مبانی بلاغت جدید، تحلیل کرده است. هادی و سید قاسم (۱۳۹۲) در مقاله «*بررسی همانندی‌های آراء جرجانی با ساختار گرابی و نقد نو*» برخی شباهت‌های آرای جرجانی و نظریه‌های ساختارگرایان را بیان کرده‌اند. لحدیدق (۲۰۱۵) در کتاب *نظریات الاستعاره الغربیة من ارسطو الی لایکوف و مارک جونسون*، برخی از شباهت‌های موجود میان آرای جرجانی در استعاره و نظریه‌های معاصر غربی را بررسی کرده است. مرادی و کاظمی (۲۰۱۶) در مقاله «*دراسة آراء عبد القاهر الجرجانی مقارنه بین بعض اللسانین المحدثین*» از شباهت‌های موجود میان آرای جرجانی و نظریه‌های ساختارگرایان سخن گفته‌اند و اندیشه زبانی و بلاغی او را از امثال سوسور و چامسکی جامع‌تر دانسته‌اند. عبدالرزاق

(۲۰۱۸) در کتاب *البلاغه العربیه و البلاغات الجدیده قراءه فی الانساق بین التراث و المعاصره*، خوانشی معاصر از آرای نقدی و بلاغی عبدالقاهر جرجانی ارائه داده است. اگر چه در برخی از این پژوهش‌ها نظریه نظم جرجانی بر اساس برخی از نظریه‌های جدید مورد بررسی قرار گرفته است، اما در کتاب مورد مطالعه به طور خاص آرای جرجانی در کتاب *اسرار البلاغه* بر پایه علم نشانه‌شناسی به تفصیل تحلیل شده و از این روی حائز اهمیت است. از سویی در پژوهش‌های پیشین بیشتر نظریه‌ی نظم عبد القاهر جرجانی به عنوان هسته‌ی مرکزی اندیشه‌ی او مورد توجه قرار گرفته و به همین دلیل بیشتر بر کتاب *دلایل الاعجاز* او تمرکز شده است، اما در این کتاب اثر دیگر جرجانی، یعنی کتاب *اسرار البلاغه* خود نمایی می‌کند و نویسنده بر مباحث این کتاب تکیه کرده است، اگر چه هر سخنی از فکر جرجانی لاجرم از نظریه نظم می‌گذرد.

۳. مبانی نظری پژوهش

نشانه‌شناسی دانشی است کهن که برخی ریشه‌های آن را به دوران باستان نسبت داده‌اند. فیلسوفان، متکلمان، ادیبان، ناقدان و حتی دانشمندان علوم طبیعی هر یک به نوبه خود از نشانه‌شناسی بهره گرفته و از اصول آن برای تبیین مفاهیم مورد نظرشان استفاده کرده‌اند (دینه سن، ۱۱: ۱۳۸۰). برخی دیگر خاستگاه علم نشانه‌شناسی را به آگوستین قدیس نسبت داده‌اند که از نشانه‌های طبیعی، قراردادی و کارکرد نشانه‌ها در دنیای انسان و حیوان سخن گفته است. جان لاک هم به ارتباط میان مفاهیم ذهنی و نشانه‌هایی که انسان به کار می‌گیرد اشاره کرده است. اما ظهور نشانه‌شناسی به عنوان یک علم مدیون چارلز سندرس پیرس (۱۸۳۹-۱۹۱۴) و فردینان دو سوسور (۱۸۵۷-۱۹۱۳) است که تقریباً همزمان از نشانه‌شناسی سخن گفتند. پیرس نشانه‌شناسی را دارای چارچوبی ارجاعی می‌دانست که تمام علوم را در بر می‌گیرد، و از نظر سوسور زبان مهم‌ترین نظام در نشانه‌شناسی به حساب می‌آمد. از نظر سوسور نشانه‌شناسی بخشی از روان‌شناسی اجتماعی و در نتیجه زیر مجموعه روان‌شناسی عمومی است و خود او آن را سمیولوژی^۱ نامید. او معتقد بود که فرایند ارتباط زبانی مستلزم انتقال محتوای ذهن است، زیرا نشانه‌هایی که رمزگان مورد استفاده در ارتباط میان دو شخص را می‌سازند محتوای ذهن هر کدام را آشکار می‌کنند (گیرو، ۱۳۸۳: ۱۴۳-۱۴۹ و بارت، ۱۳۷۰: ۹-۱۵).

نشانه‌شناسی را می‌توان در سه رویکرد اصلی خلاصه کرد:

¹Semiology

لف) سنت فکری لاک، پیرس و چارلز موریس که از یک نظریه عمومی در مورد نشانه‌ها آغاز می‌شود، نشانه‌هایی که می‌توانند طبیعی، قراردادی، انسانی و غیر انسانی باشند. هدف غایی این سنت فکری ارائه یک نظریه عمومی در مورد پدیده‌های طبیعی است و زبان‌شناسی در آن تنها یکی از نظام‌های دلالتی و ارتباطی است.

ب) سیرنیتیک و نظریه اطلاع که در فرانسه در آثار مول باز نمود کرده و در شوروی تکامل یافته است. در این چارچوب لوتمن نوعی سنخ‌شناسی را پیشنهاد کرده است که در آن فرهنگ‌های خاستگاه گرا در مقابل آینده گرا، نشانه گرا در مقابل نشانه ستیز، متن گرا در مقابل رمز گرا و اسطوره گرا در مقابل علم گرا قرار می‌گیرند.

ج) سنت زبان‌شناختی که به ویژه در فرانسه غالب بود و با ساختارگرایی ارتباط تنگاتنگ دارد. برخی برای تمایز این حوزه از اصطلاح سمیولوژی دوسوسور به جای سمیوتیک استفاده می‌کنند. نقطه بارز نشانه‌شناسی فرانسوی وابستگی آن به الگوی زبان‌شناسی ساختاری است. این سنت تا آنجا پیش می‌رود که رابطه میان نشانه‌شناسی و زبان‌شناسی را واژگون کرده و نشانه‌شناسی را فقط جنبه‌ای از زبان‌شناسی می‌داند، زیرا این سنت معتقد است که در واقع همه نظام‌های غیرنشانه‌ای را زبان مقرر کرده است و نشانه در ذهن به عنوان زبان بازشناسی می‌شود (گیرو، ۱۳۸۳: ۱۵۲-۱۵۴).

کتابی که در این مقاله نقد و تحلیل می‌شود، در چارچوب سنت زبان‌شناختی به باز خوانی و تحلیل اندیشه عبد القاهر جرجانی پرداخته است.

۳. روش‌شناسی پژوهش

ماهیت روش‌شناختی این پژوهش کیفی، توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌ها از کتاب *مملکه النص* گردآوری شده است. کتاب دارای مقدمه، تمهید، سه فصل، یک خاتمه و پیوست‌ها (الملاحق) است. نویسنده در مقدمه کتاب، به پیشرفت و گسترش مطالعات پسا ساختارگرایی^۱ در تحلیل، و مبانی نقدی آن اشاره می‌کند و اینکه این مطالعات بر پایه شیوه‌های نقدی قدیم استوارند و کار خود را از حوزه‌های اندیشه و فلسفه آغاز کرده‌اند (سعدالله، ۲۰۰۷: ۱). تحلیل نشانه‌شناختی، متکی به متن است و نشانه‌های موجود در متن را برای رسیدن به مدلول‌ها دنبال می‌کند. نقد قدیم نیز در متن، ارتباط میان لفظ و معنا و به عبارتی دیگر دال و مدلول را دنبال کرده است و این کار

^۱post-structuralism

را علاوه بر ناقدان و لغویان، دانشمندان حوزه‌هایی چون فقه، اصول، منطق، کلام، تفسیر و فلسفه هم انجام داده‌اند (همان: ۲).

در تمهید، که نویسنده به آن، عنوان نشانه‌شناسی، مبانی و گوناگونی‌های معرفت‌شناختی داده است، دو موضوع اساسی مطالعه شده‌اند: یکی مفهوم و اصطلاح نشانه‌شناسی (ص ۷)، و دیگری نشانه‌شناسی گفتمان نقدی و بلاغی (همان: ۲۶).

در موضوع اول، مفهوم نشانه‌شناسی در چارچوب میراث عربی و غربی بررسی شده است. به نظر نویسنده، پژوهش‌های انجام شده در ساحت نظریه نشانه‌ها در آثار مکتوب عربی، در سه حوزه تبارشناسی واژگان^۱، شناخت‌شناسی^۲ و دیرینه‌شناسی^۳ منحصراًند (همان: ۱۲-۱۴).

موضوع دوم تمهید، به نشانه‌شناسی گفتمان نقدی و بلاغی پرداخته است. سه بعد معنا شناسیک، ترکیبی و پراگماتیک روش فهم معنای متن را از منظر نشانه‌شناسی ارائه می‌دهند (همان: ۲۶) و تحلیل نشانه شناسیک گفتمان، پیوسته سطح لغوی و زبان متن را از نظام نشانه‌شناختی آن جدا می‌کند (همان: ۲۷).

عنوان فصل اول کتاب *مملکة النص*، نشانه‌شناسی مجاز و استعاره است که شامل یک مدخل و سه مبحث است. در مدخل فصل، به این نکته اشاره شده است که مجاز ساحت وسیعی از مباحث علوم بلاغی را به خود اختصاص داده است و همواره مورد توجه زیاد اهل بلاغت بوده است و به عبارتی، مجاز نمایانگر پیشرفت زبان عربی از طریق تحول و تطور دلالت الفاظ بر معانی تازه است (ص ۳۵). نویسنده پس از اشاره به اقسام مختلف مجاز و علاقه‌های مختلف، هرم نمایانگر اقسام مجاز در بلاغت را ترسیم کرده است (همان: ۳۶-۳۷).

به نظر جرجانی، مجاز بودن مجاز، به آن دلیل نیست که در مجاز حکمی برای امری که مستحق آن حکم نیست ثابت می‌شود؛ بلکه نخست فرعی به اصلی تشبیه یا بازگردانده می‌شود و حکم، به تبع اصل، برای فرع ثابت می‌گردد (ص: ۴۷). همچنین مجاز، تنها در داخل جمله معنی پیدا می‌کند و جز از خلال اسناد حاصل نمی‌شود. دلالت مجازی، در ترکیب کلام نهفته است و راه اصلی آن، عقل است (همان: ۴۸).

¹etymology

²epistemology

³archeology

محمد سالم سعدالله، در مبحث سوم فصل اول، به نشانه‌شناسی تناص استعاری پرداخته است (همان: ۵۰). او پس از آنکه برای تناص تعاریفی از ژرارژنت، باخیتن، مارک آنجینو و دیگران ذکر می‌کند (همان: ۵۱)، مراد خود را از بینامتنی استعاری در این کتاب بیان می‌کند؛ منظور از این اصطلاح، مجموعه‌ای از پیوندهای داخلی میان فنون گوناگون بیانی است (همان: ۵۲). برای مثال، پیوند میان استعاره و تشبیه از یک سو، پیوند میان استعاره و معجاز از سوی دیگر و پیوند میان استعاره و تمثیل از جهتی دیگر (همان).

نویسنده به مطالعات انجام شده در زمینه استعاره در دو بستر عربی و غربی اشاره کرده است؛ پژوهش‌های معاصر، بیان عربی و به طور خاص، استعاره را از دیدگاه‌های متفاوت معاصر مورد توجه قرار داده‌اند؛ از جمله از منظر سبک‌شناسی، زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی و امثال آن (همان: ۶۲). در پژوهش‌های غربی هم، استعاره با رویکردهای گوناگونی مطالعه شده است که آن‌ها را می‌توان در سه نظریه خلاصه کرد: نظریه تعاملی^۱، نظریه جانشینی^۲ و نظریه تطبیقی و مقایسه‌ای^۳.

فصل دوم کتاب، با عنوان نشانه‌شناسی تشبیه و تمثیل دارای یک مدخل و دو مبحث است. نویسنده در مدخل این فصل، ابتدا به بیان معنای تشبیه و تمثیل در فرهنگ‌های لغت پرداخته است؛ این دو واژه در لغت دارای معنای واحداند (ص ۷۵)؛ اما در اصطلاح اهل بلاغت، تشبیه عام و تمثیل خاص است (همان).

محمد سالم سعدالله در مبحث اول فصل دوم، پس از اشاره به این نکته که تمدن عربی اسلامی، تمدن متن و تاویل است، به بیان معنای (تاویل) پرداخته و آن را مفهومی عقلی دانسته است که پیوسته با متن به طور گسترده، تعاملی نشانه‌شناسیک دارد (همان: ۷۸).

سپس او، مراد از تاویل در آثار جرجانی را بیان کرده است؛ تاویل نزد جرجانی، خوانشی است متکی به فهم (دال) و تفسیر آن و پس از آن، استنباط مدلولات مختلف از آن (همان: ۷۸). تاویل نزد جرجانی، دارای سه مرتبه است: فهم متن، تفسیر متن و استنباط. خواندن تاویلی، باید پیوسته متکی باشد به تامل و تعمق خواننده در دنیای متن، و بدون آن، خواندن همیشه سطحی است و پیرامون تاویل‌های ناپسند می‌چرخد (همان: ۸۰).

¹The Interaction Theory

²The Substitution Theory

³The Comparison Theory

جرجانی با تقسیم تشبیه به دو نوع نیازمند و بی‌نیاز از تأویل، در واقع به دنبال جدا کردن تشبیه و تمثیل از همدیگر است؛ تشبیه آن است که نیازی به تأویل نداشته باشد و تمثیل پیوسته نیازمند تأویل است (همان: ۸۵).

نویسنده در مبحث دوم فصل دوم، از نشانه‌شناسی ترکیب واحد معنایی در تشبیه و تمثیل سخن گفته است. او پس از توضیح دال و مدلول و نشانه متنی (همان: ۹۳)، به این نکته اشاره کرده است که دال و مدلول هیچ‌گاه منفرد و تنها نخواهند بود؛ بلکه آن‌ها در روابط ترکیبی با دال‌های دیگر، مدلولات جدیدی را افاده خواهند کرد و مجموعه این روابط، دلالت معنایی متن را پدید خواهند آورد. از سویی، پیوند میان دال و مدلول، پیوندی است ارتباطی و کنشی (همان: ۹۴).

آنچه که عبدالقاهر جرجانی به آن دسته یافته است، با نظریه‌های تحلیل متن^۱ که امروزه مطرح‌اند مطابقت دارد؛ برای مثال، فرث^۲ بر آن باور است که معنا، نتیجه پیوندهای درهم تنیده داخل متن است و فیرباس می‌گوید: پیوندهای ترکیبی در متن، سرشتی پویا دارند و او آن را پویایی ارتباط^۳ نامیده است (همان: ۱۰۱). همچنین در اندیشه جرجانی، میان دو روی نشانه (دال و مدلول)، رابطه‌ای ضروری و نه دلخواه و قراردادی موجود است؛ زیرا اگر چنین پیوندی قراردادی باشد، آدمی مدلول هیچ لفظی را گوارا و خوشایند نمی‌یابد (همان: ۱۰۳).

فصل سوم کتاب، از نشانه‌شناسی تناس سخن می‌گوید؛ نویسنده در مدخل این فصل، قضیه سرقت‌های ادبی در نقد عربی قدیم و اصطلاح‌های مربوط به این باب را مورد توجه قرار داده است. او از این اصطلاح‌ها در دو دسته محمود (سرقت‌های ادبی پسندیده) و مذموم (سرقت‌های ادبی ناپسند) نام برده است (همان: ۱۱۷-۱۱۸).

مبحث نخست فصل سوم، از گرفتن و تداخل متن‌ها سخن می‌گوید. نویسنده در این مبحث، به مسلسل بودن اندیشه بشری اشاره می‌کند؛ بدان معنا که اندیشه از زنجیره‌ای از افکار و معارف تشکیل شده است و به قول بارت، متن نتیجه اندیشه انسانی است و عبارت است از ژنولوژی متن‌ها (لایه‌شناسی متن‌ها)؛ یعنی از لایه‌های گوناگون، متنی تشکیل شده است که همه آن لایه‌ها در ایجاد آن سهیم‌اند (همان: ۱۲۳).

¹text analyses

²J. R. Firth

³communication dynamism

نویسنده، پس از آنکه مهم‌ترین تعاریف بینامتنی را از جینی، ریفاپتر، ژنت، بارت، یورو، هامون و تودورف نقل می‌کند، مفهوم عام اصطلاح، یعنی تاثیر و تاثر را برمی‌گزیند. او مانند کریستوا، میدان تحلیلی^۱ را که بر متن برساخته از متون دیگر متمرکز است، مورد توجه قرار می‌دهد (همان: ۱۲۵).

جرجانی در نوشته‌های خود، بر تولیدی بودن متن تاکید کرده است و واژگانی چون: (یلبس، یکسو، کیفیه، التأدیة، الکشف و...)، از تداخل متن با متن‌های دیگر خبر می‌دهند، آنجا که مدلول شعری، به مدلولات دیگری اشاره می‌کند و فضای بینامتنی^۲ را می‌آفریند (همان: ۱۲۶). جرجانی از تناسی سخن می‌گوید که گیرنده پیام، با خواندن متن و پی بردن به سرچشمه‌های آن ظاهر می‌سازد که با عنوان بینامتنی کاربردشناختی^۳ شناخته شده است (همان: ۱۲۷).

جرجانی، از دو گونه تداخل سخن گفته است: تداخل در ساختار ظاهر یا اتفاق در غرض عام و تداخل پنهان؛ در گونه نخست، معانی، عام و بدون خصوصیت هستند و سرقت در آن معنی ندارد. اما گونه دوم، که خصوصیت هر آفریننده از دیگران در آن آشکار است، میدان بینامتنی است (همان: ۱۲۹).

جرجانی مدلول (سرت) را از مدلول (اخذ)، (استمداد) و (استعانت) جدا می‌داند؛ زیرا این سه لزوماً به معنای (سرت) در شکل سلبی آن نیستند (همان: ۱۳۰) و به متن جدید و خالق آن، این توانایی را می‌دهند که معانی نوی را در لابه‌لای متن به کار گیرند. او، اتفاق در وجه دلالت بر غرض را نیز به دو قسم مشترک و مخصوص تقسیم می‌کند که قسم اول، شبیه اتفاق در عموم غرض) است که مردمان در آن مشترک‌اند و شناخت آن نیازمند اندیشه و تأمل نیست و بینامتنی در آن راه ندارد، در حالی که قسم دوم (مخصوص) که نیازمند اندیشه و تأمل است، میدان آفرینش و ابداع است و جرجانی، به آن اهتمام ویژه داشته است (همان: ۱۳۱). نویسنده مملکه النص بر آن است که گفتمان نقدی جرجانی، مکانیزم‌های خود را کدگذاری کرده است (همان: ۱۳۲). به این وسیله، جرجانی، وظیفه یافتن معنا و فهم عمیق متن را بر عهده گیرنده/خواننده می‌گذارد. فهم عمیق متن، نتیجه برخورد دو گفتمان است؛ یعنی گفت و گویی است میان ذات پنهان گیرنده با متن (همان). جرجانی، در تحلیل متون شعری، پیوسته اصل الأشياء تزاد بیاناً

^۱champ intertextuality analyses

^۲space of intertextuality

^۳pragmatic intertextually

بالأضداد (اشیاء با اضدادشان بیشتر شناخته می‌شوند) را در نظر داشته است؛ اصلی که در نقد تحلیلی نشانه‌شناختی به مربع نشانه‌شناختی یا همان مربع معنایی گریماس مشهور است (همان: ۱۴۱).

هسته اصلی متن در کتاب اسرارالبلاغه، که نویسنده آن را (فصل موسس) نامیده است و فصل‌های دیگر را رهبری می‌کند و به گفته ژنت موجب (تعالی متن) شده است، تخیل است، که سایه خود را بر تمام کتاب افکنده است؛ از عنوان کتاب و عناوین فرعی گرفته تا فصل‌ها و بخش‌های فرعی کتاب (همان: ۱۴۳-۱۴۴). اگرچه توالی فصل‌ها و مباحث کتاب اسرارالبلاغه تسلسلی تصادفی و بدون منطق به نظر می‌آید که در آن نویسنده در مبحث استعاره از مجاز و تشبیه، و در بحث تشبیه از استعاره، و در مبحث اخذ و سرقت از تشبیه یا استعاره سخن گفته است، اما با تامل بیشتر می‌توان سرشت نشانه‌شناسیک این تقسیم‌بندی را دریافت؛ زیرا تمام مباحث و عناوین کتاب را در رشته تخیل به هم پیوند داده است (همان: ۱۴۴-۱۴۵).

نویسنده کتاب، اسرارالبلاغه جرجانی را متن یک‌دست تکامل‌یافته‌ای می‌داند که نباید بخش‌های آن را ساختارهایی از هم بریده و بی‌ارتباط دانست؛ بلکه این کتاب، کلی است غیر قابل تجزیه و استقلال فصل‌های آن به قول نویسنده نیرنگی است از سوی جرجانی!! کشف این منظومه معنایی، تنها در چارچوب بینامتنی داخلی و جستجوی پراگماتیک متن ممکن است؛ تنها به این وسیله می‌توان فهمید که تخیل، عنصر مسلط در متن اسرارالبلاغه است که به ظاهر هم‌نشین سایر فصل‌ها است و در واقع صورتی است پنهان که سایه خود را بر تمام بخش‌های کتاب افکنده است (همان: ۱۴۶).

در بخش خاتمه، نویسنده نتایج پژوهش خود را در دو عنوان نتایج عام و نتایج خاص بیان کرده است؛ مهمترین نتایج عام کتاب عبارتند از: طبیعت نشانه‌شناختی متن جرجانی، اهتمام ویژه جرجانی به بعد روانی گیرنده و نقش او در کشف نشانه‌های متن، شباهت فراوان اندیشه جرجانی به اصول نشانه‌شناسی معاصر و به خصوص نشانه‌شناسی معنا و تأکید جرجانی بر دوگانه حضور و غیاب در متن (همان: ۱۵۳-۱۵۴). در عنوان نتایج خاص هم، نویسنده خلاصه‌ای از مباحث سه فصل کتاب را ذکر کرده است (همان: ۱۵۵-۱۵۶).

نویسنده در (ملاحق) کتاب، در ضمن دو مجموعه، ترجمه‌های مفهومی و نقلی واژگان حوزه نشانه‌شناسی را آورده است (همان: ۱۶۵-۱۷۰).

۴. تحلیل محتوایی کتاب

در این بخش به اختصار برخی از مزایا و کاستی‌های کتاب بررسی می‌شوند.

۱.۴. مزیت‌های کتاب

۱.۱.۴. تمهید مختصر و مفید

نویسنده کتاب، به طور جامع و مختصر، در تمهید کتاب (همان: ۷-۳۲) مفهوم و اصطلاح‌های موجود در حوزه نشانه‌شناسی را بررسی کرده است؛ به تناسب این که او در کتابش یکی از مهم‌ترین آثار موجود در میراث مکتوب عربی را بررسی و تحلیل کرده است، اینجا هم از جستجوی معانی گوناگون ماده (سوم) در فرهنگ‌های عربی کار خود را آغاز کرده است (۷-۸)؛ او حتی عبارت قرآنی (سیماهم فی وجوههم) (فتح: ۲۹) را با قلمی درشت در آغاز کتاب در صفحه‌ای جداگانه ذکر کرده است که این خود علاوه بر دلالتی نشانه‌شناختی، به اهمیت جستجوی این ماده در میراث عربی-اسلامی نظر دارد. این گونه نویسنده واژه (سیماء) را دارای اصلی سامی دانسته است و در ابتدای کتاب، پژوهش در حوزه نشانه‌شناسی را پژوهشی اصیل و مرتبط با میراث عربی-اسلامی جلوه داده است:

«وتشیر بعض الدراسات إلى أن لفظة السيماء لها أصل مشترك ما بين اللغة العربية والسريانية واليونانية والعربية ويمكن افتراض أصل سامي لها و يمكن كون الأصل الأول للفظة (السيماء) عربيا، لوجود جذرها في المعاجم العربية التأسيسية الأولى فضلا عن ورودها في القرآن الكريم واستخدامها عند العرب القدامى و إن كان المفهوم مختلفا بعض الشيء» (سعدالله: ۸).

نویسنده، همچنین، به تأثیرپذیری عرب از دو مدرسه یونانی مشائی و رواقی در بحث دلالت اشاره می‌کند؛ او به طور مفصل آنچه را که در کتاب‌های منطقی در این زمینه آمده نقل کرده است (همان: ۱۰-۱۱). همچنین در علم اصول فقه نیز که دانش اسلامی اصیلی است، اقسام گوناگون دلالت مورد توجه دانشمندان مسلمان بوده است که نویسنده کتاب به طور خلاصه به آن اشاره کرده است (همان: ۱۱).

محمد سالم سعدالله، در همین تمهید مفید، سیر تحول نشانه‌شناسی را در تمدن غرب از یونان باستان تا عصر حاضر بررسی کرده است؛ در این رابطه او به آرای مهم‌ترین شخصیت‌های تأثیرگذار در مکاتب گوناگون این حوزه اشاره می‌کند، از سوسور و پیرس گرفته تا هلملاف، گریماس، رولان بارت، جولیا کریستوا، تودورف و دیگران (همان: ۱۷-۲۰).

بحث مفید دیگر در این تمهید، بیان مختصر رویکردهای نشانه‌شناسی است (همان: ۲۱-۲۲). در این رابطه هم نویسنده از تاثیرگذارترین شخصیت‌های حوزه نشانه‌شناسی نام می‌برد. نویسنده پس از اشاره به رویکردهای مختلف در ترجمه اصطلاح‌های موجود این علم در زبان عربی (همان: ۲۳-۲۵)، با مبنایی نشانه‌شناسیک، گفتمان‌های موجود در کتاب (اسرارالبلاغه) جرجانی را در سه دسته گفتمان بلاغی، نقدی و شعری به اختصار تمام (همان: ۲۶-۲۹) بیان می‌کند و در نهایت به این نتیجه می‌رسد که جرجانی در این کتاب گفتمانی عقلانی و خردگرایانه دارد:

«والمفصح لنص (الأسرار) يجد أن الجرجاني حاول عقلنة النص، أي جعله في مختبر التحليل العقلي من خلال منظومات التدبر والتأمل والتأويل ونحو ذلك وهذا يدل على أن الخطاب العقلاني خطاب تأسيسي في النص الجرجاني...» (همان: ۲۹).

درواقع، نویسنده کتاب در این تمهید بر خلاف دیدگاه کسانی که به میراث بلاغت عربی نگاهی تقلیدی دارند و هیچ جایگزینی برای آن بر نمی‌تابند، و بر خلاف آنان که این میراث را به کلی رد می‌کنند و به یافته‌های غربیان چشم دوخته‌اند، سعی کرده است تا با ریشه‌یابی یافته‌های نقد ادبی معاصر در آثار بزرگان تمدن اسلامی، آثار جرجانی و از جمله کتاب اسرار البلاغه را بار دیگر مورد مطالعه دقیق قرار دهد. از نظر او دیدگاه‌های جرجانی امروزه نه تنها در بستر مطالعات کلاسیک ادبی و بلاغی، بلکه در بستر یافته‌های جدید زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی هم همچنان شایان تأمل و تعمق است.

۲.۱.۴ پژوهش فراگیر در اندیشه جرجانی

از دیدگاه جرجانی نمی‌توان بدون شناخت معنا، جایگاهی برای لفظ تصور کرد. همچنین برای الفاظ از آن حیث که لفظ‌اند، نمی‌توان ترتیب و نظمی در نظر گرفت، بلکه ترتیب را باید در معانی جستجو کرد و لفظ در مرتبه‌ی دوم است. به عبارتی دیگر پس از یافتن ترتیب معانی، دیگر نیازی به جستجوی ترتیب در الفاظ نیست و به حکم آن که لفظ خادم معنا است خود ترتیب می‌یابد. آدمی با اندیشه در ذات خود درمی‌یابد که نظم و ترتیب میان الفاظ بدون ربط معانی به همدیگر ممکن نیست و شناخت موقعیت و جایگاه معنا در نفس آگاهی از موقعیت لفظ را هم به دنبال می‌آورد. بنا بر این شناخت موقعیت معنا در ذهن باعث می‌شود که اسمی در جایگاه فاعلی یا مفعولی قرار گیرد، یا اسمی خبر اسمی دیگر شود، یا برای اسمی، صفت، بدل یا تاکید

آورده شود، یا کلامی مثبت به نفی، استفهام یا تمنی تبدیل شود و گوینده ادات خاص هر اسلوب را به کار گیرد. بر این اساس، نظم چیزی جز رعایت آن چه که علم نحو اقتضا می‌کند نیست. به بیانی دیگر صواب یا ناصوابی که در نظم کلام دیده می‌شود همان معانی نحواند که به جا یا بی جا به کار گرفته شده‌اند. به همین دلیل است که خواننده متن گاه بی‌تی را از شاعری، یا عبارتی را از نویسنده‌ای می‌خواند و تباهی نظم آن بر او آشکار می‌شود؛ زیرا آن شاعر یا آن نویسنده معانی نحو را در نظم کلمات مراعات نکرده و تقدیم و تأخیر یا حذف و اضممار نابه‌جا یا امثال آن را در کلام وارد کرده است. عبد القاهر جرجانی در نهایت نظریه نظم خود را ارائه می‌دهد و آن را چیزی جز توحی معانی نحو نمی‌داند. از دیدگاه او بلاغت کلام از واژگان تنها پدید نمی‌آید، بلکه معانی نظام‌یافته در متن کلام بلیغ را پدید می‌آورند. او بر این باور است که پی بردن به اعجاز قرآن هم در خارج از این دایره ممکن نیست (بدوی، بی تا: ۱۱۱-۱۱۷). جرجانی نظریه نظم خود را در کتاب دلائل الاعجاز بیان کرده و همان‌طور که گذشت برخلاف ظاهر عبارات جاحظ معتزلی، به معنا اهتمام ویژه داشته است. اما باید دانست که مراد او از معنا آن گاه که معنا را بر لفظ ترجیح می‌دهد، معنای ثانوی است نه معنای اول؛ زیرا در دلالت لفظ بر معنای اول نمی‌توان میان گویندگان تفاوتی قائل شد و با این تفسیر می‌توان نتیجه گرفت که میان دیدگاه جاحظ و دیدگاه جرجانی تفاوتی نیست؛ زیرا جاحظ هم آن گاه که لفظ را بر معنا برتری می‌دهد مرادش معنای اول یا همان معانی وضعی کلمات است، نه دیگر معانی در لایه‌های بعدی کلام.

از مزیت‌های کتاب *مملکة النص*، یکی آن است که نویسنده در آن، اندیشه جرجانی را به عنوان یک کل که اجزای آن در ارتباط تنگاتنگ با همدیگر قرار دارند، بررسی کرده است؛ به این معنی که اگر چه نویسنده به ظاهر پژوهش خود را به کتاب (اسرار البلاغه) و به خصوص مبحث تشبیه و استعاره معطوف کرده است، و اگر چه به ظاهر دو کتاب (دلائل الاعجاز) و (اسرار البلاغه) به بررسی موضوعات جداگانه‌ای پرداخته‌اند، طبیعت نشانه‌شناسیک کتاب *مملکة النص*، هر دو را به هم پیوند می‌دهد و این خود، در فهم نظریه مشهور جرجانی، یعنی نظریه نظم بسیار مؤثر است.

محمد سالم سعدالله، با اشاره به شش عنصر سازنده نظریه ارتباط یا کویسن (همان: ۳۸) و اشاره به سه نظام زبانی، معنایی و فرازبانی (همان: ۳۹)، عبارت مشهور جرجانی را که می‌گوید: «اللغة تجري مجرى العلامات و السمات» (جرجانی، ۱۹۹۱: ۳۷۶)، در تطابق کامل با نظریات زبان‌شناسی

و نشانه‌شناسی می‌داند. او در نهایت، به این نتیجه می‌رسد که عبدالقاهر جرجانی همه جا حتی در جاهایی که از مجاز سخن به میان آورده است، مسأله نظم را که در کتاب (دلایل الاعجاز) به تفصیل به آن پرداخته است فراموش نکرده است و این نظم کلام است که تولید مجاز می‌کند و آن را نمایان می‌سازد (سعدالله: ۴۸). عبدالقاهر جرجانی از این نظر، پایه گذار مباحث نشانه‌شناختی به حساب می‌آید (همان: ۴۸-۴۹).

از سوی دیگر، نویسنده کتاب، شیوه کار جرجانی را در آشکار کردن دو نوع بینامتنی داخلی و خارجی، در فنون بیان عربی، به خوبی توضیح داده است (همان: ۵۴). بحث از این دو نوع بینامتنی، در دو کتاب (دلایل الاعجاز) و (اسرار البلاغه)، وجه دیگری از منظومه فکری جرجانی را به نمایش گذاشته‌اند.

در ادامه این مباحث و در تکمیل خوانشی فراگیر از اندیشه جرجانی، محمد سالم سعدالله، تأویل را از دیدگاه جرجانی بررسی می‌کند (همان: ۷۸-۷۹). به نظر او تأویل در اندیشه جرجانی، متکی به فهم و تفسیر دال است. او برای تبیین بیشتر این موضوع، به عقاید کلامی جرجانی و تاثیر آن در تأویل متن هم اشاره‌ای می‌کند (همان).

از جمله مسائل مهم دیگری که نویسنده کتاب بیان کرده و در فهم متن جرجانی تاثیر به سزایی دارد، قراردادی یا ضروری بودن ارتباط میان دال و مدلول است (همان: ۱۰۱-۱۰۷). به نظر او، جرجانی این ارتباط را ارتباطی ضروری دانسته است نه قراردادی (همان: ۱۰۳)، اگرچه جرجانی این ارتباط را در مرحله وضع کلمه ارتباطی قراردادی می‌داند (ص ۱۰۴). این مسأله و تبیین آن، برخی از ابهام‌های موجود در گفتار جرجانی را می‌زداید. این ابهام، به اندازه‌ای است که برخی از پژوهشگران، بدون آنکه قائل به چنین تفصیلی باشند، همه عبارت‌های جرجانی را حاکی از قراردادی بودن ارتباط میان دال و مدلول می‌دانند (طبل، ۱۹۹۸: ۲۲).

مسأله مهم دیگری که نویسنده کتاب مملکة النص به تفصیل به آن پرداخته و در فهم دیدگاه نقدی جرجانی بسیار مفید است، مسأله سرقت‌های ادبی و بینامتنی و انواع آن است (سعدالله: ۱۱۷-۱۳۵)؛ مسأله‌ای که در آن، جرجانی آنچه را که میان شاعران مشترک است و وجودش سرقت به حساب نمی‌آید، با آنچه که فردی و خاص هر شاعر به حساب می‌آید، از هم تمییز داده است (عبدالرزاق، ۲۰۱۸: ۱۸۸).

محمد سالم سعدالله در این کتاب به نوعی میراث‌دار پژوهندگان عرب از دهه هشتاد سده گذشته به حساب می‌آید. زمانی که در اوج رونق ساختارگرایی، برخی از پژوهش‌گران عرب به دنبال تطبیق نظریه نظم جرجانی با مفهوم ساختارگرایی بودند، برخی آرای جرجانی را با نظریات جان کوهن و دیگران در تطابق تام می‌دانستند، و برخی با افراط فراوان و بدون توجه به بسترهای فلسفی جرجانی را با امثال دریدا مقایسه می‌کردند.

۳.۱.۴ سودمندی پیوست‌های کتاب

از مزایای کتاب *مملکة النص* که به مبانی نظری کار مربوط است، بخش ملاحق کتاب است. نویسنده در این بخش، در دو مجموعه، مهم‌ترین آثار عربی را که در آن دو اصطلاح *semiology* و *semiotics* ترجمه مفهومی یا نقلی شده‌اند، معرفی کرده است که برای پژوهندگان این حوزه بسیار مفید است. در مجموعه مفهومی، بر ترجمه‌هایی چون: علم العلامات، نظریة العلامات، علم دراسة العلامات، علم الاشارات، علم الدلالة العام، علم الدلالة، علم الدلالات، علم الأدلة، الدلائل، الدلائلیة، العلامیات، العلامیة، علم الرموز، دلیلیة، علم المعانی، علم العلاقات، علم الاشکال و التأویلیة اشاره شده است (سعد الله: ۱۶۷-۱۶۸). در مجموعه نقلی هم به مهمترین آثاری که در آن به سه اصطلاح سیمیوطیقا، السیمیاء و السیمیائیة آمده اشاره شده است (همان: ۱۶۹-۱۷۰) و همان‌طور که اشاره کردیم نویسنده خود اصطلاح السیمیائیة را بر دیگر اصطلاح‌ها ترجیح داده است (همان: ۲۵).

۴.۱.۴ مصادر و مراجع کتاب

نویسنده در این کتاب، که حجم مجموع فصل‌های آن از ۱۵۰ صفحه تجاوز نمی‌کند از بیش از ۳۰۰ مصدر و مرجع بهره گرفته است (همان: ۱۷۱-۱۹۹). بسیاری از این منابع، تالیف یا ترجمه پژوهش‌های معاصر در حوزه زبان‌شناسی یا نقد نشانه‌شناسیک هستند که این خود راهنمای مفیدی برای پژوهندگان این گونه بحث‌ها به شمار می‌آید. در این میان، کتاب‌های زبان‌شناسی و نقدی‌قدم‌ها هم جایگاه ویژه‌ای دارند. همچنین نویسنده از تعدادی پایان‌نامه، تعداد زیادی مقاله پژوهشی و چند اثر به زبان انگلیسی استفاده کرده است.

۵.۱.۴ استفاده از نمودارها و جدول‌های مفید

نویسنده برای تسهیل بیشتر در فهم برخی از بحث‌های کتاب، از جدول‌ها و شکل‌هایی بهره گرفته است (همان: صص ۲، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۲۳، ۲۹، ۳۷، ۴۲، ۴۴، ۴۶، ۵۳، ۶۰،

۹۸، ۱۰۰، ۱۴۱، ۱۴۷)؛ این کار، به ویژه در مقام شرح مبانی نظری کتاب و بحث از سیر تحول و مدارس و شخصیت‌های اثرگذار در نشانه‌شناسی، برای جویندگان و پژوهندگان بسیار مفید است.

۶.۱.۴ استفاده از شاهدها و مثال‌های مناسب

استفاده از برخی شاهدها و مثال‌ها در فهم اندیشه جرجانی بر مبنای اصول و قواعد زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی، از دیگر مزیت‌های کتاب *مملکة النص* است. نویسنده کوشیده است تا مثال‌های مشهور و ساده‌ای را برای تبیین برگزیند؛ او در بحث معنا و معنای معنا و حرکت دال و مدلول در کلام، دو مثال (فتاة نؤوم الضحی) و (أحیا الله زیدا) (همان: ۴۲-۴۳) را در متن عبدالقاهر جرجانی بررسی کرده است؛ یا در بحث تأویل و تفسیر و ارتباط آن با زمینه ایدئولوژیک تأویل‌کننده و مفسر، آیات مربوط به رؤیت خداوند را که جرجانی در اسرارالبلاغه از آن سخن گفته و پیوسته مورد توجه مفسران، نحویان و بلاغیان هم بوده، تحلیل کرده است (همان: ۷۹). همچنین در بحث ارتباط شبکه‌ای جملات در تشبیه تمثیل و انسجام و تفکیک ناپذیری آن‌ها در بافت کلام، از تمثیل‌های قرآنی‌ای که با واژه (مَثَل) همراه هستند و جرجانی آن‌ها را در کتاب اسرارالبلاغه شاهد آورده است، بهره گرفته است (همان: ۸۷). در نشانه‌شناسی ترکیب واحدهای معنایی و در مقام تفکیک تشبیه مفرد از مرکب هم، مثال مشهور (زید کالأسد) (همان: ۹۸) و بیت مشهور بشاربن برد، (كَأَنَّ مُنَارَ النَّعْمِ...) (همان: ۹۹) را تحلیل کرده است. چنان که پیداست، همه نمونه‌ها برای کسانی که اندک مطالعه‌ای در بلاغت عربی دارند، مأنوس و آشنا هستند و این، خواننده کتاب را در فهم بهتر مسائل یاری می‌دهد.

۲.۴ برخی از کاستی‌های کتاب

۱.۲.۴ استفاده اندک از کتاب دلائل الاعجاز

هر چند که نویسنده خود تصریح کرده است که پژوهش او مطالعه‌ای نشانه‌شناسیک در متون نقدی و بلاغی جرجانی در کتاب اسرارالبلاغه است، اما طبیعت این کار چنین اقتضا می‌کرد که پژوهشگر استفاده بیشتری از کتاب با اهمیت دلائل الاعجاز بکند؛ زیرا همان‌طور که پیشتر هم اشاره کردیم، نشانه‌شناسی مجاز، استعاره و تخیل در اندیشه جرجانی، در بطن نظریه نظم او و در ارتباط تنگاتنگ با آن هستند و نظریه نظم جرجانی، محور اصلی و سخن اول و آخر کتاب

دلایل الاعجاز است. با این وجود، نویسنده مملکة النص، تنها به چند ارجاع کوتاه یا غیر مستقیم از این کتاب بسنده کرده است (همان: صص ۴۸، ۹۷، ۱۰۲).

جرجانی در دلایل الاعجاز در مورد ارزش زبانی کلمه و مقصود از آن (الجرجانی، ۲۰۰۴: ۴۶ و ۵۵)، نظام‌مند بودن زبان آن گونه که سوسور می‌گوید (همان: ۸۱-۸۲)، تصادفی بودن ارتباط میان دال و مدلول (همان: ۴۹)، دوگانه زبان و کلام (همان: ۲۴۹-۲۵۰)، اهمیت معنا (همان: ۳۵۸ و ۴۰۱)، جایگاه مخاطب (همان: ۲۹۱) و بسیاری مسائل دیگر سخن گفته است که کم و بیش در ارتباط با ماهیت نشانه‌شناسیک اندیشه او هستند و شایسته بود که نویسنده کتاب، بیشتر از دلایل الاعجاز نقل قول کند. نویسنده کتاب شاید پژوهش‌های انجام شده درباره آرای جرجانی را - که کم هم نیستند - در نظر داشته است که بیشتر بر مدار نظریه نظم و مباحث مطرح شده در کتاب دلایل الاعجاز می‌چرخند؛ او به این وسیله خواسته است تا بر اثری دیگر از جرجانی تمرکز کند و طرحی نو دراندازد، هر چند که این طرح نو هم در پایان به همان طرح‌های گذشتگان باز می‌گردد و تفاوت مبنایی چندانی با آن‌ها ندارد.

۲.۲.۴ برخی ایجازهای مخل

در مواردی به نظر می‌رسد کوتاه‌گویی‌های نویسنده، فهم مسأله را بر خواننده دشوار می‌کند؛ در این موارد، شایسته بود نویسنده با تفصیل بیشتری به موشکافی و تبیین موضوع بپردازد. برای مثال، در سخن از مدرسه آمریکایی نشانه‌شناسی و آرای پیرس و اجزای سه گانه نشانه در نزد او، بسیار به اختصار سخن گفته است (سعدالله: ۱۹). این در حالی است که در اساس، آثار پیرس پراکنده و دشوارند (احمدی، ۱۳۹۳: ۲۶) و ناقدان بسیاری از ابهام مفاهیم تاویل و مورد تاویلی در آثار او یاد کرده‌اند (همان: ۲۳).

یا در جایی که از تقسیم دلالت از سوی فقیهان و اصولیان سخن می‌گوید، اقسام دلالت در علم اصول را - برخلاف دلالت و اقسام آن در منطق - بسیار به اختصار بر می‌شمارد (سعدالله: ۱۱). در حالی که نویسنده می‌توانست از همان منبعی که این اقسام را از آن نقل کرده است، در مورد هر کدام از اقسام دلالت، توضیح کوتاهی بیاورد و شباهت آن را با بحث‌های نشانه‌شناسیک امروزی بیشتر بیان کند؛ در نزد اصولیان، اگر معنا از خود لفظ فهمیده شود و لفظ به اصالت یا به تبع برای افاده همان معنا بیان شده باشد، چنین دلالتی (عبارة النص) است؛ دلالت لفظ بر معنایی که نه به اصالت و نه به تبع از آن فهم نمی‌شود (اشارة النص) است؛ اگر حکمی که برای نصی

مذکور ثابت باشد برای امری مسکوت عنه هم اثبات شود، (دلالة النص) است، و در نهایت، اگر منصوص^{۱۱} علیه برای افاده حکم نیازمند افزودن یا تقدیر چیزی باشد، (اقتضاء النص) است (نگاه: زیدان، بی تا: ۳۵۴ و الجرجانی، ۱۳۶۶: ۴۶). همچنین برای فهم بهتر لزوم بین به معنای اعم و اخص، بهتر آن بود که به عرض لازم و مفارق نزد منطقیان اشاره‌ای بکند (البالکی، ۱۳۸۳: ۳۸-۴۰).

این کوتاه گویی‌ها، در نقل برخی از عبارت‌های جرجانی هم رخ داده است؛ برای مثال، مهمترین عبارتی که نویسنده کتاب، ساختار نشانه‌شناسیک متن جرجانی را با آن تبیین کرده است و حتی چون نشانه‌ای آن را در صفحه‌ای مجزا در ابتدای کتاب آورده است، این عبارت جرجانی است: «اللغة تجري مجرى العلامات والسمات ولا معنى للعلامة والسمة حتى يَحتمل الشيء ما جعلت العلامة دليلاً عليه» (سعد الله: ۳۹). این جمله را در اصل، جرجانی در مقام سخن از حکمی که عقلاً واجب باشد و خلاف آن جایز نباشد آورده است، که نمی‌توان چنین حکمی را به دلالت لفظ نسبت داد؛ زیرا لفظ، نشانه است و نشانه، به همان میزان که احتمال چیزی را داشته باشد احتمال خلاف آن چیز را هم دارد؛ برای مثال، اگر گفته شود دلالت امثال (فَعَلٌ) بر وجود (قادر متعال)، دلالتی زبانی و لفظی است، این بدان معنا است که تأثیر (غیر قادر) بر (وجود حادث) جایز باشد تا در آن صورت، لفظ مذکور، بر اختصاص آن تأثیر به (قادر) دلالت کند که این خطایی است آشکار:

«وما يجب ضبطه في هذا الباب أن كل حكم يجب في العقل وجوباً حتى لا يجوز خلافه فإضافته إلى دلالة اللغة و جعله شرطاً فيها محال لأن اللغة تجري مجرى العلامات والسمات ولا معنى للعلامة والسمة حتى يَحتمل الشيء ما جعلت العلامة دليلاً عليه وخلافه. فإمّا كانت "ما" مثلاً عَلِمَا لِلنَّفْيِ لَأَنَّ هَهُنَا نَقِيضًا لَهُ وَ هُوَ الْإِثْبَاتُ... فَمَنْ ذَهَبَ يَدَّعِي أَنَّ فِي قَوْلِنَا فَعَلٌ وَضَعٌ وَ نَحْوَهُ دِلَالَةٌ مِنْ جِهَةِ اللُّغَةِ عَلَى الْقَادِرِ فَقَدْ أَسَاءَ مِنْ حَيْثُ قَصِدَ الْإِحْسَانَ لِأَنَّهُ -وَالْعِبَاذُ بِاللَّهِ- يَقْتَضِي جَوَارِ أَنْ يَكُونَ هَاهُنَا تَأْثِيرٌ فِي وَجُودِ الْحَادِثِ لَغَيْرِ الْقَادِرِ حَتَّى يَحْتَاجَ إِلَى تَضْمِينِ اللَّفْظِ الدِّلَالَةَ عَلَى اخْتِصَاصِهِ بِالْقَادِرِ وَ ذَلِكَ خَطَأٌ عَظِيمٌ فَالْوَاجِبُ أَنْ يُقَالَ: الْفِعْلُ مَوْضُوعٌ لِلتَّأْثِيرِ فِي وَجُودِ الْحَادِثِ فِي اللُّغَةِ وَ الْعَقْلُ قَدْ قَضَى وَ بَتَّ الْحُكْمَ بِأَنَّ لَا حِطَّ فِي هَذَا التَّأْثِيرِ لَغَيْرِ الْقَادِرِ» (الجرجانی، ۱۹۹۱: ۳۷۶).

همان‌طور که پیدا است، عبارتی که نویسنده کتاب مملکة النص از جرجانی نقل کرده است، دست کم بدون ذکر (و خلافه)، ناقص است و از سویی، این جمله برای جدا کردن دلالت عقلی از دلالت لفظی نیازمند تکمیل و توضیح است و مهمتر از آن، این عبارت، خود دلیل محکمی

است بر قراردادی بودن (دوال) که جرجانی در جای دیگر به آن تصریح کرده است و نویسنده هم در جای خود از آن سخن گفته است.

۳.۲.۴. نپرداختن به برخی از مباحث مهم کتاب اسرارالبلاغه

نویسنده کتاب *مملکة النص*، مبانی پژوهش خود را بر کتاب اسرار البلاغه گذاشته است و بر همین اساس، به نتایج خوبی هم دست یافته است؛ اما او برخی از مطالب مهم کتاب اسرارالبلاغه را که می‌توانست در چارچوب اندیشه‌نشانه‌شناسیک جرجانی مطرح شود و بحث‌های دیگر را تکمیل کند، از قلم انداخته است؛ از جمله: تقسیم استعاره به استعاره مفیده و غیر مفیده و تفاوت این دو با هم (همان: ۳۰-۳۵) یا بحث استعاره لفظی ناظر به معنا و تفاوت آن با استعاره غیر مفیده (همان: ۳۶-۴۳) که در آن جرجانی مطالب ارزشمندی را مطرح کرده است. همان طور که نویسنده از تفاوت تشبیه مفرد و تشبیه تمثیل سخن گفته است و آن‌ها را بر اساس مبانی نشانه‌شناسی تحلیل کرده است، شایسته بود این مطالب مهم را هم در بحث استعاره و پیوند آن با ساحت‌های دیگری چون تشبیه، مجاز، تمثیل و... بررسی کند.

همچنین، شایسته بود در بحث جایگاه تأویل در اندیشه بلاغی جرجانی، از ارتباط میان مجاز و اعتقاد متکلم (همان: ۳۸۸-۳۹۹) یا آنچه را که به نظر او جایز نیست که از باب تأویل و مجاز باشد (همان: ۳۹۰) یا قضیه افراط و تفریط در تأویل قرآن (همان: ۳۹۱-۳۹۴) و پیوند همه این مسائل به زمینه‌های ایدئولوژیک و کلامی جرجانی و تاثیر آن در گفتمان نقدی و بلاغی او، سخن بگوید.

همچنین جرجانی در پاسخ به این سوال که آیا حذف و زیادت هم مجاز به حساب می‌آیند یا خیر؟ بحث بسیار ارزشمندی را در پایان کتاب اسرارالبلاغه مطرح کرده است (همان: ۴۱۶-۴۲۳) که با تصور جرجانی از مجاز ارتباط تام دارد.

۵. نتیجه‌گیری

آثار عبد القاهر جرجانی هسته و نقطه آغاز بسیاری از پژوهش‌های نقدی و بلاغی از نیمه دوم قرن بیستم تا کنون در جهان عرب بوده است. در این میان می‌توان به کارهای مصطفی ناصف، عبد الحمید حموده و دیگران اشاره کرد. محمد سالم سعدالله در کتابش میراث‌دار گذشتگان است. هدف عمده این پژوهش‌ها تلاش برای پایه‌گذاری نظریه‌ای در نقد عربی بوده است که جایگزین نظریه‌های مدرن و پست مدرن غربی باشد. محمد سالم سعد الله در این کتاب بیشتر به

دنبال آن است که نشان دهد متن پژوهی جرجانی دارای طبیعتی نشانه‌شناسیک است، به این معنا که آثار جرجانی بر خلاف آثار سایر بلاغیان پیوسته به دنبال آن است نقش گیرنده/خواننده را در بازشناسی نشانه‌های یک متن برجسته سازد. اگرچه بیشتر پژوهش‌هایی که در مورد جرجانی انجام شده است نظریه‌نظم را مرکز توجه خود قرار داده‌اند، اما نویسنده در این کتاب از زاویه دیگری به متن پژوهی جرجانی پرداخته و کتاب اسرار البلاغه را محور قرار داده و به اصطلاح طرح نوی درافکننده است و از این نظر شاید بتوان پژوهش او را تا حدی دارای نوآوری دانست. یکی از مشکلات اساسی پژوهش‌هایی که پیرامون آرای جرجانی انجام شده‌اند و از جمله کتاب مملکه النص، عدم دقت کافی در بازخوانی دو اثر مهم جرجانی است که نمونه‌هایی از آن در این مقاله مورد توجه قرار گرفته است. به نظر می‌رسد مهم‌تر از تطبیق آرای جرجانی با نظریه‌های گوناگون غربی، فهم دقیق و عمیق نوشته‌های او است که هنوز هم با وجود فراوانی پژوهش‌ها، مجال کار در آن باقی است و وجود شباهت میان رویکردها و آرای گذشتگان و معاصران امری است طبیعی که پیوسته ارزش بازخوانی دارد، اما این شباهت‌ها هیچ‌گاه ما را از نظریه‌های معاصر بی‌نیاز نمی‌کنند. از دیگر دستاوردهای مهم این پژوهش آن است که پس از گذشت سده‌ها از وفات جرجانی، اندیشه‌های نحوی، زبانی و بلاغی او هنوز در مرکز بسیاری از مباحث مهم در حوزه‌های معناشناسی، نشانه‌شناسی و زبان‌شناسی است و علاوه بر بزرگان معاصر عرب و از آن جمله محمد عبده، طه حسین، امین الخولی، محمد خلف الله، ابراهیم مصطفی و دیگران، ادیبان، زبان‌شناسان و نشانه‌شناسان غربی هم از اندیشه‌های او بهره برده‌اند و کتاب مورد پژوهش در این مقاله لایه‌هایی از این تأثیرپذیری را برای پژوهشگران آشکار می‌کند.

منابع عربی

- البالکی، محمدباقر (۱۳۸۳). *المنطق المهدوی فی شرح التهذیب*، سندج: انتشارات کردستان.
 بدوی، احمد احمد (بی‌تا). *عبد القاهر الجرجانی*، مصر: المؤسسة المصرية العامة.
 الجرجانی، عبد القاهر بن عبد الرحمن بن محمد (۲۰۰۴). *دلائل الاعجاز*، تعلیق محمود محمد شاکر، القاهرة: مکتبه الخانجی.
 الجرجانی، عبد القاهر بن عبد الرحمن بن محمد (۱۹۹۱). *اسرار البلاغه*، تعلیق محمود محمد شاکر، مصر: مطبعة المدنی.
 الجرجانی، السید شریف علی بن محمد (۱۳۶۶). *کتاب التعریفات*. تهران: ناصر خسرو.

دزه‌یی، دلخوش جار الله حسین (۲۰۰۸). *الثنائیات فی کتاب دلائل الاعجاز لعبد القاهر الجرجانی*. علوم اللغة، ۱۰(۴): ۲۰۷-۲۸۲.

زیدان، عبد الکریم (بی تا). *الوجیز فی اصول الفقه*. تهران: احسان.

سعدالله، محمد سالم (۲۰۰۷)، *مملکة النص التحلیل السیمیائی للنقد البلاغی الجرجانی نموذجاً*، عمان: جدارا للکتاب العالمی.

طبل، حسن (۱۹۹۸). *المعنی فی البلاغۃ العربیۃ*، القاهرة: دار الفکر العربی.

عباس، محمد (۱۹۹۹). *الأبعاد الابداعیۃ فی منهج عبد القاهر الجرجانی*، بیروت: دار الفکر المعاصر.

عبد الرزاق، بوغافیۃ محمد (۲۰۱۸). *البلاغۃ العربیۃ والبلاغات الجدیده قراءۃ فی الأنساق بین التراث والمعاصره*، الجزائر: موسسه حسین رأس الجبل.

العمری، محمد (۲۰۱۲). *البلاغۃ الجدیده بین التخییل والتداول*، المغرب: أفريقيا الشرق.

لحویدق، عبد العزیز (۲۰۱۶)، *نظریات الاستعارۃ فی البلاغۃ العربیۃ من أرسطو الی لایکوف ومارک جونسون*، عمان: دار کنوز المعرفه.

المطعنی، عبد العظیم (۲۰۰۲). *من قضايا البلاغۃ والنقد*، مصر: مکتبه وهبه.

مطلوب، احمد (۱۹۷۳). *عبد القاهر الجرجانی بلاغۃ ونقد*. الكويت: وكالة المطبوعات.

معوض، عاطف عبد العزیز (۲۰۰۷). *أصول نظریۃ النحو التحویلی عند عبد القاهر الجرجانی*، علوم اللغة، ۱۰(۴): ۲۰۷-۲۸۲.

مندور، محمد (۱۹۹۶). *النقد المنهجي عند العرب*، القاهرة: نهضة مصر.

مرادی، محمد هادی و کاظمی، فاطمه (۲۰۱۶). *دراسه آراء عبد القاهر الجرجانی مقارنه بین بعض*

اللسانیین المحدثین، مجله بحوث فی اللغة العربیۃ، ۸(۱۴): ۵۹-۷۴.

منابع فارسی

احمدی، بابک (۱۳۹۳). *ساختار و تأویل متن*. تهران: نشر مرکز.

بارت، رولان (۱۳۷۰). *عناصر نشانه‌شناسی*. ترجمه: مجید محمدی، تهران: هدی.

پور حسن، قاسم (۱۳۹۲). *هرمنوتیک تطبیقی بررسی همانندی فلسفه تأویل در اسلام و غرب*، تهران: انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا.

دینه سن، آنه ماری (۱۳۸۰). *درآمدی بر نشانه‌شناسی*. ترجمه: مظفر قهرمان، تهران: پرسش.

- شفیعی کدکنی، محمد رضا (۱۳۹۱). *رستاخیز کلمات*. تهران: سخن.
- گیرو، پی‌یر (۱۳۸۳). *نشانه‌شناسی*. ترجمه: محمد نبوی، تهران: آگه.
- هادی، روح‌الله و سید قاسم، لیلا (۱۳۹۲)، *بررسی همانندی‌های آراء جرجانی با ساختارگرایی و نقد نو*. مطالعات زبانی و بلاغی، ۴(۷): ۱۲۷-۱۴۸.

References

- Abbas, M. (1999). *The Creative Dimensions in the Method of Abd al-Qahir al-Jurjani*, Beirut: Dar al-Fikr al-Mu'asir.
- Al-Jurjani, Abd al-Qahir ibn Abd al-Rahman ibn Muhammad (1991). *Asrar al-Balaghah, Commentary by Mahmoud Muhammad Shakir*. Egypt: Al-Madani Press.
- Al-Jurjani, Abd al-Qahir ibn Abd al-Rahman ibn Muhammad (2004). *Dalail al-I'jaz, Commentary by Mahmoud Muhammad Shakir*, Cairo: Al-Khanji Library.
- Al-Jurjani, Sayyid Sharif Ali ibn Muhammad (1987). *Kitab al-Ta'arifat*. Tehran: Nasir Khusraw.
- Albalaki, M. B. (2004). *Al-Mantiq Al-Mahdawi Fi Sharh Al-Tahdhib*, Sanandaj: Kurdistan Publications.
- Badawi, A. A. (n.d.). *Abd al-Qahir al-Jurjani*. Egypt: The Egyptian General Institution.
- Barthes, R. (1991). *Elements of Semiotics*. Translated by Majid Mohammadi, Tehran: Hoda.
- Dinesan, A. M. (2001). *An Introduction to Semiotics*, Translated by Mozaffar Ghahraman, Tehran: Porsesh.
- Dzhayyi, Delkush Jar, A. H. (2008). "The Dualities in the Book Dalail al-I'jaz by Abd al-Qahir al-Jurjani". *Journal of Language Sciences*. 10(4): 207-282.
- Giro, P. (2004). *Semiotics*, Translated by Mohammad Nabavi, Tehran: Agah.
- Hadi, R. & Seyed Qasem, L. (2013). "A Study of the Similarities between Jurjani's Views and Structuralism and New Criticism". *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*, 4(7): 127-148.
- Lahouidq, A. A. (2016). *Theories of Metaphor in Western Rhetoric from Aristotle to Lakoff and Mark Johnson*. Amman: Dar Kunuz al-Ma'rifah.
- Mandour, M. (1996). *Methodological Criticism among Arabs*. Cairo: Nahdat Misr.

- Matloub, A. (1973). *Abd al-Qahir al-Jurjani: Rhetoric and Criticism*. Kuwait: Printing Agency.
- Moawad, A. A. A. (2007). "The Principles of Transformational Grammar Theory According to Abd al-Qahir al-Jurjani". *Journal of Language Sciences, Cairo*, 10(4): 207-282.
- Moradi, M. H. & Kazemi, F. (2016). "A Study of the Views of Abd al-Qahir al-Jurjani Compared with Some Modern Linguists:.". *Journal of Research in Arabic Language*, 8(14): 59-74.
- Pour Hossein, Q. (2013). *Comparative Hermeneutics: A Study of the Similarities in the Philosophy of Interpretation in Islam and the West*. Tehran: Sadra Islamic Philosophy Foundation Publications.
- Saadullah, M. S. (2007). *The Kingdom of Text: The Semiotic Analysis of Jurjani's Rhetorical Criticism as a Model*. Amman: Judara for Global Books.
- Shafiei Kadkani, M. R. (2012). *The Resurrection of Words*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Tabal, H. (1998). *Al-Ma'na Fi al-Balaghah al-Arabiyyah*. Cairo: Dar al-Fikr al-Arabi.
- Zidan, A. K. (n.d.). *Al-Wajiz Fi Usul al-Fiqh*. Tehran: Ehsan.